MEMORY, EXILE, IDENTITY: NORMAN MANEA

Iulian BOLDEA
"Petru Maior" University of Târgu-Mureş

Abstract: The identitary problem is, of course, the one that offers esthetic and ethical individuality to Norman Manea's works, as well as the theme of subversion, which is modulated in the characterial features of some symbolic heroes (the clown, "the stupid", the marginalized, etc.). Three major topoi are configuring an epical universe of undisputable esthetic and ethical coherence: the experience of the Holocaust, the sufferings endured during the communist dictatorship and, at the same time, the avatars of exile. The traumatic history of the self is incorporated in the all-comprising history of a demonized and absurd century.

Keywords: history, memory, exile, identity, symbolic heroes

Autor al unor cărţi dificil de încadrat într-o tipologie fermă, Norman Manea a reuşit să impună, prin romanele sale, timbrul unei voci singulare, ce face ca limitele dintre ficţiune şi autoficţiune, dintre documentul psihologic şi evocarea netrucată să fie dintre cele mai fragile, mai perisabile. Trei toposuri majore configurează un univers epic de incontestabilă pregnanţă estetică şi etică: experienţa Holocaustului, suferinţele îndurate în epoca totalitarismului comunist şi, nu în ultimul rând, avatarurile exilului. Toate aceste toposuri sunt reunite în *Întoarcerea huliganului*, carte emblematică pentru scriitura disponibilă, mobilă, proteică a lui Norman Manea, o scriitură atât de sensibilă la traumele istoriei, la agresiunile unei lumi desfigurate etic. Fixând în pasta unui scris dens şi translucid totodată, meandrele, trădările şi dramele celor două dictaturi (dictatura antonesciană şi apoi cea comunistă), scriitorul reface, în fond, arhitectura unui destin traumatic, în care diversele plăci tectonice ale structurii narative se întrepătrund şi se completează, într-un spaţiu al rupturilor violente şi al interstiţiilor unei culpe neştiute, redate cu percepţia acută a unui martor necomplezent, de maximă intransigenţă etică. De altfel, istoria traumatică a eului e încorporată în sfera cuprinzătoare a Istoriei unui secol demonizat şi absurd. Semnificative sunt, din această perspectivă, chiar cuvintele lui Norman Manea, care, într-un dialog cu Carmen Muşat, încearcă să descifreze propriul demers din perspectiva unei memorii traumatizate de isteria unei Istorii declinante: „Ceea ce am încercat, cu o formula literară personală, în această «întoarcere» nu doar în biografia mea, ci şi în cea a timpului şi locului şi mediului în care am trăit, a fost sa recuperez un destin individual din masificatul simbol colectiv. Tragedia devine parte a memoriei colective doar cînd a devenit clişeu şi acţionează ca şi un clişeu. Individul este anulat nu doar prin lespedea totalitară, ci şi prin aceea, ulterioară, a memoriei colective. Sunt referințe critice în carte la trivializarea contemporană a tragediei, la comercializata retorică a victimizării şi la rutina melodramei în literatura dedicată abisului în care s-a extins, în secolul al XX-lea, suferința. Conştient şi împovărat de enormă cantitate de volume şi filme care au tratat «experiența-limită», am evitat să reiau imaginile deja consacrate. Am numit, generic, INIŢIERE, un termen criptico-ironic, imersia protagonistului în oroare şi am scrutat, mai curând, contradicțiile dintre «entitatea» vieții private şi «identitatea» pe care ne-o propune mediul din jur. În tensiunea dintre viața interioară, le moi profund, cum spunea Proust, şi scena socială spre care individul trimite câte unul dintre multiplele sale euri, am sperat că cititorul va descoperi nu doar tenebra suferinței necicatrizate, ci şi o structură literară incitantă, umor, lirism, joc, ironie, chiar şi, uneori, o încă pulsatilă şi infantilă candoare. O incursiune, până la urmă, cum ați înțeles, în acea incertitudine pe care obişnuim s-o numim

BDD-A21932 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:34 UTC)

«Eu», eu însumi. Un eu condamnat la exil, dar şi mântuit prin exil. Exilul dinainte şi după exil: intensitatea rătăcirii noastre lucide, pătimaşe, îmbogăţitoare. O traumă benefică, ritmată în serie de traume şi treziri regeneratoare".

Problematica identitară este, desigur, cea care conferă individualitate estetică şi etică operei lui Norman Manea, alături de tema subversiunii, modulată în amprenta caracterologică a unor personaje emblematice (clovnul, „prostul", marginalul etc.). Pe de altă parte, percepţia bolii, a unei corporalităţi degradate, dar şi decupajele anamnetice sau expresivitatea simbolică a dialogului etic dintre victime şi călăi sunt fixate, cu incontestabilă expresivitate narativă, într-un fragment ce redă imaginea Tatălui, evreu bolnav de Alzheimer, îngrijit de un infirmier german, fragment elocvent prin plastica redării unor gesturi emblematice şi a unor figuri exemplar reunite de metaforele suferinţei, ale rănii, ale durerii *împărtăşite*: „Îl priveam: era gol, în picioare, în dreptul ferestrei, cu spatele spre uşă. Tînărul înalt şi blond îl ştergea cu două prosoape în acelaşi timp şi avea alt teanc de prosoape şi cîrpe, la îndemînă, pe jos. Infirmierul mă văzuse, îmi zîmbea, ne ştiam, vorbisem de cîteva ori. Un tînăr voluntar german, venit să lucreze la azilul de bătrîni din Ierusalim. (...) Se apleca, grijuliu, asupra fiecărei porţiuni de trup care trebuia curăţată de fecale: braţele osoase, coapsele osoase, gălbui, spatele, şezutul fleşcăit, genunchii sticloşi. Tînărul german îl curăţa, precaut, pe bătrînul evreu de murdăria cu care îl identificaseră afişele naziste! Am rămas ţintuit în imagine şi am închis, precaut, uşa. M-am întors în sala de mese. Tata a apărut, după jumătate de oră, zîmbind. «Astăzi eşti în întîrziere», i-am spus. «Am dormit», a răspuns, cu acelaşi zîmbet absent. Nu-şi amintea că abia se despărţise de tînărul care îi spălase trupul de căcat şi putoare, îi alesese haine curate, îl îmbrăcase, îl condusese spre masa unde îl aşteptam. Ajuns, după nouă ani, la înmormîntarea mamei şi a Patriei, trebuia, înainte să părăsesc cimitirul trecutului, să las devotatei soţii a pacientului din Ierusalim preţioasa informaţie: eliberat, în sfîrşit, de singurătate, tata se afla, senin, fără gînduri sau tristeţe, în grija delicată a unui tînăr german care ţine la onoarea ţării sale".

Deloc întâmplător, Norman Manea însuşi recunoaşte, într-un interviu, că „raportul dintre ficţiune şi realitate e unul ambiguu, tipic literaturii şi artei. Sunt elemente biografice, dar niciodată nu este biografie. Eroul respectiv sunt şi nu sunt eu, adică îi împrumut situaţii prin care nu a trecut niciodată şi care îmi sunt cerute de fluxul scrisului. Îmi cere anumite situaţii care nu ţin de biografia mea, pe care pur şi simplu le inventez. Una peste alta, în structura personajului se păstrează probabil o anumită coerenţă de sensibilitate şi de percepţie, deşi faptic nu este o pictură după model. Adică nu este un *mimesis* perfect, este cu devieri, cu artificii, cu trucuri de scris, de expresie. Realitatea se transformă prin însuşi procesul scrisului". Expresiile ficţionalităţii, ca şi modelele pactului autobiografic rezumă un scenariu etic al unui exil care începe „de la 5 ani" „din cauza unui dictator şi a ideologiei sale, s-a desăvârşit la 50 de ani, din cauza altui dictator şi a unei ideologii aparent opuse". Raportul dialectic dintre moarte, suferinţă şi salvare nu e lipsit de un fundament iniţiatic, alcătuit din meandrele rememorării, din experienţele revelatorii ale suferinţei sau din spasmele unei dureri mereu reînnoite („Năucul Noah se iniţia nu doar în viaţă, ci şi în Viaţa de Apoi. Moartea căpătase, mai întâi, chipul supt şi adorat al bunicului Avram! Bruscă magie a neînsufleţirii: Viaţa de Apoi, în groapa fără nume şi viaţă. [...] Încă viu, în viaţă, gîndind propria moarte, dar înţelegînd, atunci, că plînsul şi foamea şi frigul şi frica sînt ale vieţii, nu ale morţii. Nimic nu era mai important decît supravieţuirea, aşa spunea mama, încercînd să-şi încurajeze soţul şi fiul. Moartea trebuia, cu orice preţ, refuzată. Doar astfel meritäm supravieţuirea, repeta responsabila cu supravieţuirea"). Iniţierea în spaţiul „Jormaniei" socialiste, evocată şi în cărţi dinainte (*Despre Clovni*, *Fericirea obligatorie*) expune situaţii tragi-comice, cum ar fi postura prietenului silit să devină informator al Securităţii, care însă îşi mărturiseşte această calitate chiar celui urmărit: „Viaţa dublă-triplă-multiplă a cetăţeanului socialist fusese suplimentată cu o misiune precisă, secretă şi neplătită: să raporteze existenţa dublă-triplă a celui mai bun

BDD-A21932 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:34 UTC)

prieten. [...] Mă informase, pînă în ultima clipă, asupra serviciilor pe care le furniza Instituţiei Supreme. Pînă la urmă, falsul informator părăsise Jormania socialistă". În acelaşi timp, scriitorul reacţionează, în mod ferm, transparent, la aluviunile limbajului dogmatizat, clişeizat, al ideologiei comuniste, care a pus stăpânire cu perfidie pe conştiinţele oamenilor, pe cuvintele şi pe trăirile lor („Sloganele, clişeele, ameninţările, duplicitatea, convenţia, minciunile mari şi mici, rotunde şi colţuroase, colorate şi incolore, puturoase şi inodore, ca şi minciunile insipide de tot felul").

Spaţiul şi timpul sunt, în regimul comunist, confiscate, devin bunuri colective, îşi pierd orice notă individuală („După etatizarea «spațiului», inovația socialistă cea mai extraordinară: etatizarea timpului, pas decisiv spre etatizarea ființei înseși, căreia timpul îi rămăsese ultima posesie. Un termen nou în noua realitate și în vocabularul vremurilor noi: ședința. «Șed și tot șed la ședințe», suna un vers satiric, banală consemnare a realității banale. Timpul individului transferat colectivității: ședința, derivat lingvistic de la «a ședea – ședere», numea operația majoră de jefuire a timpului"). Deloc întâmplător, în prefaţa a un volum de interviuri, Norman Manea defineşte şi caracterizează „sindromul Puterii", ce are drept reper esenţial refuzul, incapacitatea acceptării diversităţii opiniilor („Sindromul Puterii autentifică un dialog al surzilor, incapacitatea de a asculta, cu adevărat, opinia preopinentului în toate nuanţele sale, graba de simplificare brutală. Informaţia corectă şi respectul adevărului sunt instantaneu înlocuite cu insinuările şi invectiva, când nu de-a dreptul prin aria calomniei. Nimic nu pare excesiv în reafirmarea «autorităţii»; retorica bunelor intenţii, candoarea tartuffiană, manipularea crasă. (…) Ostilitatea faţă de interlocutor prevalează, uneori, chiar şi după curmarea controversei, printr-o persistentă operaţie de discreditare (în cazul unui scriitor, campania se extinde, firește, rapid asupra operei şi biografiei sale).").

„Fericirea obligatorie" promovată de ideologia comunistă nu este altceva decât un subterfugiu al imposturii şi minciunii, o altă formă a oprimării la care era supus scriitorul, obligat să se supună constrângerilor mutilante ale cenzurii. Edificator, pentru o astfel de condiţie umilitoare e eseul *Referatul cenzorului* în care sunt evocate avatarurile apariţiei romanului *Plicul negru*. Confruntarea cu cenzura, cu mutilările şi opresiunile impuse de ideologia comunistă l-a determinat, în cele din urmă, pe scriitor să părăsească definitiv România: „Volumul a apărut în vara lui 1986. Editura, tot mai strangulată de presiunea Cenzurii, încerca să profite comercial de fiecare carte publicată. Aşa se face că volumul a fost tipărit în douăzeci şi şase de mii de exemplare, tiraj privilegiat, la care nu îndrăznisem să aspir în cei douăzeci de ani de cînd publicam în România. Rumoarea stîrnită în jurul unui volum oprit în timpul tipăririi şi masacrat insistent de Cenzură a stimulat, probabil, interesul publicului. Cartea s-a epuizat din librăriile bucureştene în cîteva zile. Prietenii mă asigurau că versiunea «înlocuitoare» publicată şi-a păstrat totuşi ascuţimea critică şi originalitatea literară. În toamna lui 1986 au apărut cîteva prime recenzii favorabile romanului, în principalele reviste literare ale ţării. În decembrie 1986 părăseam România".

Desigur, exilul problematizează şi condiţia lingvistică a celui ce părăseşte matca originară, pentru a se integra într-un alt mediu, într-un alt context, într-o altă ambianţă. E drept că experienţa românească a reprezentat, pentru Norman Manea, şi o continuă aspiraţie „spre casa pe care doar Cartea mi-o promitea", în timp ce exilul a reprezentat o suferinţă ce însoţea evaziunea spre spaţiul libertăţii: „Exil, boală salvatoare? Un du-te-vino spre şi dinspre mine însumi [...] Găsisem, iată, în cele din urmă adevăratul domiciliu. Limba promite nu doar renaşterea, ci şi legitimarea, reala cetăţenie şi reala apartenenţă". Decizia de a abandona spaţiul natal e însoţită de opţiunea reconstruirii utopice a fiinţei exilate prin limbaj („nu-mi rămînea decît să-mi iau limba, casa, cu mine. Casa melcului"). Foarte semnificativ e, în acest roman, capitolul *Casa Fiinţei*, în care jocurile metaforice conduc la destinul „limbii pribege", aceea purtată cu sine de exilatul ce încearcă să contureze, la un moment dat, un exerciţiu de imaginaţie interesant şi iluzoriu, ce ilustrează constrângătoarea legitimitate lingvistică a

BDD-A21932 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:34 UTC)

exilatului: „Îţi doresc ca într-o dimineaţă să ne trezim cu toţii vorbind, citind şi scriind româneşte. Şi ca româna să fie declarată limba naţională americană (cu o lume comiţînd lucrurile ciudate de astăzi, *nu* există nici un motiv ca aşa ceva să NU se întîmple)".

Ce este, însă, pentru Norman Manea, *huliganul*? Desigur, referinţa la cartea lui Mihail Sebastian e transparentă; huliganul lui Norman Manea este un exclus, o fiinţă periferică, un ins situat într-o poziţie şi o postură marginală, fapt pe care scriitorul îl recunoaşte, de altfel, într-un interviu: „Atacat din toate părţile pentru romanul *De două mii de ani*, Sebastian se vede asaltat huliganic, dar şi definit ca unul dintre ei; o definiţie pe care o întoarce pe dos [...] Întrebările ce îl obsedau pe huliganul Sebastian au o particulară rezonanţă, cred, pentru cei care au trăit sub dictaturi de dreapta sau de stînga. [...] *Huliganul* meu se vede pe sine ca un veşnic *outsider*, un intrus, un suspect şi un marginal, un clovnesc şi păgubos August Prostul, silit să parcurgă traumele unui secol dementizat, o Istorie de convulsii sîngeroase. Exilatul dintotdeauna, exilat din nou şi din nou, oriunde s-ar găsi". Deloc întâmplător, Mircea Iorgulescu crede că *Întoarcerea huliganului este* „o carte zguduitoare. Prin experienţele teribile trăite şi evocate de autor - deportarea şi lagărul, apoi înceata, dar inexorabila, teroare a ruloului compresor al «socialismului real», de inspiraţie sovietică mai întâi, regenerat apoi prin racordare la naţionalism fascizant, în sfârşit exilul ca suferinţă şi eliberare -, dar şi, poate chiar în primul rând, prin expresia literară, prin unicitatea artistică a confesiunii şi reflecţiei. Martor sau scriitor? Împărăţia Documentului sau Împărăţia Eului? Mărturisitorul suferinţei (administratorul, arhivarul, istoricul) sau artistul? Depoziţia sau Compoziţia? Formula acestei literaturi este prin definiţie ambiguă, frontierele dintre domenii sunt uneori, deseori, fluide, există apoi momente care privilegiază un anumit tip de lectură în dauna celuilalt, iar opţiunile tranşante sunt pandite de capcane şi riscuri. Neîncercate de un «accent de relativitate» care să le nuanţeze, certitudinile devin «bestii absolute», scrisese demult cineva, într-o carte ironică şi disperată, probabil cel mai dramatic manifest pentru gândirea liberă din cultura română. Un manifest pentru omul fără uniformă".

Naraţiunea lui Norman Manea se încheie într-o notă de aparentă nerezolvare a conflictului, de întoarcere obsesivă în punctul de plecare, în măsura în care autorul mărturiseşte: „Plecarea nu mă eliberase, întoarcerea nu mă întorsese. Îmi locuiesc stânjenit biografia". Singurătatea esenţială ce prinde contur în cărţile lui Norman Manea are ca punct de plecare sentimentul de exclus, de damnat, de proscris ce l-a însoţit pe scriitor de-a lungul întregii sale vieţi şi cariere *literare* („Trecuseră patru ani de când fuseserăm goniţi în pustiu, nici o lună nu mai avea să treacă până la încheierea oficială a războiului. Coşmarul trăgea cortina. În acea amiază de primăvară reapăruse Viitorul ca o gogoaşă subţire, colorată, la care eram chemat să suflu din răsputeri, să umflu golul cu lacrimi şi salivă şi gemete, să mă salvez din trecut"). Lecţia de demnitate conturată în această carte este, în fond, însoţită de un recurs, lipsit de orice stridenţă retorică sau edulcorare, la memorie. O memorie neconcesivă, de exemplară acuitate şi expresivitate etică.

Bibliography

Iulian Boldea, Claudiu Turcuş (coord.), *Norman Manea – departe si aproape*, Editura Arhipelag XXI, Tîrgu Mureş, 2014; Matei Călinescu, *Reflecţii despre Întoarcerea huliganului* (postfaţă), în Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*, ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2006; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2008; Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2003; Ion Simuţ, *Incursiuni în literatura actuală*, Editura Cogito, Oradea, 1994; Aurica Stan, *Exilul ca traumă, trauma ca exil în opera lui Norman Manea*, Editura Lumen, Iaşi, 2009; Mircea Tomuş, *Romanul romanului românesc. În căutarea personajului* Vol. 1, Editura Gramar, Bucureşti, 1999; Ion Vlad, *Romanul universurilor*

BDD-A21932 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:34 UTC)

crepusculare. *Eseu*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2004; Claudiu Turcuş, *Est*etica *lui Norman Manea*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2012; Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicţionarul scriitorilor români*, Editura Albatros, Bucureşti, 2001.

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)/ Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finanțata de către Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).

BDD-A21932 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:34 UTC)